

Facetten van de Tachtigjarige oorlog

Facetten van de Tachtigjarige Oorlog

Twaalf artikelen over de periode 1559-1652

S. GROENVELD

Hilversum

Verloren

2018

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, Gillis Hondius Foundation en de Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven.

Frontispice. Johan van Doetecum, Leo belgicus. Kaart van de Nederlanden in de vorm van een leeuw, overeenkomstig de leeuw van de generaliteit. Deze vorm is het eerst in 1579 toegepast door de Oostenrijkse cartograaf Michael Aitzinger. Diens afbeelding is hier in 1598 nagevolgd door Johan van Doetecum. Langs de beide zijranden heeft deze portretten van Filips II en de tot 1598 door hem benoemde landvoogden opgenomen. Aan de onderzijde zijn vijf functionarissen van de zijde van de opstandelingen afgebeeld. Ets en gravure, 1598 (Rijksprentenkabinet, Amsterdam).

Afbeelding op het omslag: Dirk van Delen, *Allegorie op de tirannie van Alva*, circa 1630. De zeventiende-eeuwse schilder Van Delen beeldt hier de zestiende-eeuwse hertog van Alva (rechts) uit die, zittend op zijn troon, de geknielde en geketende maagden van de Nederlandse gewesten aan zich onderwerpt, evenals tot zwijgen gebrachte regenten, en hun privileges wegwerpt. Dit tafereel gaat terug op een tekening over 'den ellendighen Staet der Nederlanden' uit 1569. Het propagandistische tafereel is hiet door de architectuurschilder Van Delen geplaatst in een zeventiende-eeuwse barokke bebouwing. Zo geeft zijn schilderij de totale periode van de Tachtigjarige Oorlog weer.

ISBN 978-90-8704-726-9

© 2018 S. Groenveld & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Ten geleide	7
Inleiding	9
1 De Tachtigjarige Oorlog: een progressieve revolutie	13
2 Filips van Montmorency, graaf van Horn (1524-1568). Een Habsburgs edelman tussen vorstenmacht en verzet	31
3 Stijgende lagere adel. Van Duvenvoirde naar Wassenaer (1523-1665)	81
4 'Van vyanden und vrienden bedroevet'. De gevolgen van het beleg van Leiden voor de omgeving van de stad	107
5 Engeland, Sir Philip Sidney (1554-1586) en de Nederlandse Opstand	135
6 'Een Notable frontiere'. Breda en zijn regenten in het spanningsveld tussen Noord en Zuid, 1576-1610	157
7 <i>Verlatinge</i> en de erkenning van een nieuwe staat	183
8 De Nederlanden en de Guliks-Kleefse erfopvolging, ca. 1592-1614. Oorlogsdreiging voor en tijdens het Twaalfjarig Bestand	206
9 Een hinderlaag bij Brasschaat. Prins Willem II en de bevelvoering bij een eendaags gevecht, 4 september 1643	239
10 Frederik Hendrik en Antwerpen in 1646. Enkele onbekende, geheime documenten	250
11 Unie, religie en militie. Binnenlandse verhoudingen in de Republiek voor en na de Munsterse Vrede	260
12 Van Tachtigjarige naar Eerste Engelse Oorlog. Accentverschuivingen ter zee, 1639-1652	287
Bronnen en literatuur	342
Publicaties van S. Groenveld	374
Register	387

Ten geleide

Sinds zijn emeritaat is prof. dr. Simon Groenveld nog niets van zijn werklust en enthousiasme kwijtgeraakt. Hij doet nog volop onderzoek, houdt lezingen, publiceert, redigeert en is nog tien jaar opgetreden als eerste of tweede promotor.¹ De promoti sinds 2006² waarderen zijn onbaatzuchtige begeleiding, grote steun en inspiratie bij de voorbereiding van hun dissertaties ten zeerste. Als dank hiervoor hebben zij in 2013 het initiatief genomen tot de verschijning van deze bundel met verspreide artikelen van zijn hand.

Met *Facetten van de Tachtigjarige Oorlog* mikt Groenveld niet op een herhaling van het grote, samenvattende boek over de *Tachtigjarige Oorlog*, dat hij eerder samen met enkele collega's heeft geschreven. Zijn keuze is er veeleer door bepaald dat de Tachtigjarige Oorlog, waarvan het begin in 2018 uitvoerig wordt herdacht, nog steeds aandacht eist en nieuwe vragen oproept.

In deze bundel komen facetten en onderwerpen uit deze langdurige strijd aan de orde, die in het grote boek slechts beperkt of helemaal geen plaats hadden gekregen – of die dankzij verzoeken vanuit de samenleving, door nieuwe historiografische ontwikkelingen dan wel wegens vondsten van onbekend bronnenmateriaal tot nieuwe studie hebben geleid. Geselecteerd zijn bovendien zowel politiek en institutioneel, economisch en sociaal, als religieus,

¹ Tussen 2006 en 2016 werden de volgende door Groenveld begeleide proefschriften verdedigd: J.B. den Hertog, *Anthoni van Noordt en zijn Tabulatuurboek in het kader van de Amsterdamse orgelcultuur tussen 1630 en 1675* (Universiteit Leiden 2009); C. Gietman, *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1555-1702)* (Universiteit Utrecht 2010, samen met prof. dr. M.R. Prak); E. Verbaan, *De woonplaats van de faam. Grondslagen van de stadsbeschrijving in de zeventiende-eeuwse Republiek* (Universiteit Leiden 2011); F.J.L. van Dulm, *'Zonder eigen gewinne en glorie'. Mr. Iman Wilhelm Falck (1736-1785), gouverneur en directeur van Ceylon en Onderhorigheden* (Universiteit Leiden 2012); H. Spanninga, *Gulden Vrijheid? Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640* (Universiteit Leiden 2012, samen met prof. dr. J.A. Mol); A. Nobel, *Besturen op het Hollandse platteland. Cromstrijen 1550-1780* (Universiteit Leiden 2012); A.A.J. Scheffers, *Om de kwaliteit van het geld. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw* (Universiteit Leiden 2013); A. Poot, *Crucial years in Anglo-Dutch relations (1625-1642). The political and diplomatic contacts* (University of London – Royal Holloway and Bedford New College, Londen/Egham, Surrey 2013, begeleiding samen met prof.dr. Pauline Croft); G.P. Sanders, *Het present van Staat. De gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal, 1588-1795* (Universiteit Leiden 2013); W.G. Visser, *Classis Brielle 1574-1623* (Universiteit Leiden 2013); A.T.B. Peele, *Een uitzonderlijke erfgenaam. De verdeling van de nalatenschap van Koning-Stadhouder Willem III en een consequentie daarvan: Pruisisch heerlijk gezag in Hooge en Lage Zwaluwe, 1702-1754* (Universiteit Leiden 2013); G.C.J. van Roon, *Macht en gewoonte in het Delftse stadsbestuur (1672-1702)* (Universiteit Leiden 2014); W.J. Dral, *Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)* (Universiteit Leiden 2016, samen met prof. dr. R.C. J. van Maanen).

² Met uitzondering van dr. J.B. den Hertog en dr. A. Poot, die respectievelijk op 22 juni 2012 en 23 augustus 2013 zijn overleden.

cultureel en geografisch afwisselende onderwerpen. De behandelde periode is ruimer genomen dan het tijdvak 1568-1648. Enerzijds omdat een groot conflict, zoals dit, nu eenmaal een voorgeschiedenis heeft die niet onvermeld kan blijven, dan wel omdat het begin van dat conflict anders gedateerd dient te worden dan een hardnekkige traditie lange tijd heeft geleerd. En anderzijds omdat de gebeurtenissen tegen het einde van de strijd internationale kanten hadden, met name in de relatie met Engeland, die reeds de aankondiging in zich droegen van de in 1652 uitbrekende Eerste Engels-Nederlandse Oorlog.

De keuze van Groenveld is gevallen op twaalf belangrijke artikelen, verschenen in het buitenland of op minder makkelijk vindbare binnenlandse plaatsen. Twee ervan zijn niet eerder gepubliceerd. Alle teksten zijn bovendien door de auteur geactualiseerd.

Namens de promoti,
Frits van Dulm en Albert A.J. Scheffers
Naarden-Vesting / Voorburg, mei 2018

Inleiding

De Tachtigjarige Oorlog is een van de voornaamste scharnierpunten in de Nederlandse geschiedenis. Hij markeert de tijd waarin het moderne Nederland ontstond. Ontwikkelingen die hun begin vonden in de Middeleeuwen werden tamelijk abrupt afgebroken. Andere vervolgden hun loop in gewijzigde vorm. Nieuwe processen kwamen relatief snel op gang. Dit dwong degenen die al deze veranderingen als tijdgenoot meemaakten tot veelvuldige aanpassing. Het dwingt nu nog de onderzoeker tot voortdurend stellen en beantwoorden van nieuwe vragen en poneren van andere interpretaties. In deze bundel is een aantal facetten van deze hele periode bijeengebracht in artikelen waarin resultaten van recent onderzoek zijn vastgelegd. Het gaat hier om zowel behandeling van problemen en structuren die bestonden of ontstonden bij het uitbreken van de strijd, als om kwesties die opkwamen toen decennien later de oorlog ver was gevorderd dan wel ten einde liep. Kwesties die soms tot een oplossing kwamen, maar soms lange tijd voortbestonden in dezelfde of in gewijzigde vorm. Daarnaast wordt hier aandacht geschonken aan de manier, waarop de tijdgenoten – hoog en laag – op de ontwikkelingen reageerden, geestelijk en praktisch, dan wel deze ondergingen.

Een eerste probleem dat de historicus in dit verband tegenkomt schuilt al in de naamgeving van de periode. Hier is welbewust vastgehouden aan de traditionele naam *Tachtigjarige Oorlog*. Sinds enkele decennien dreigt deze steeds meer te worden verdrongen door *Nederlandse Opstand*. Die aanduiding is enerzijds het resultaat van internationaal onderzoek, vooral door Engelse geleerden, en anderzijds van elders gehanteerde benaming.

Beide namen werden al gebruikt in de tijd zelf, maar niet als volstrekte synoniemen. Beschouwen wij zulke namen in bredere historische context, dan laten zij ons vaak zien hoe tijdgenoten reeds een bepaald conflict wensten aan te duiden. Zij tonen ons dikwijls direct, met wiens visie op dat conflict we te maken hebben. Zo noemden de oude Romeinen de botsingen tussen henzelf en de stad Carthago *Punische oorlogen* – oorlogen tegen de Puniërs of Foeniciërs. Als zodanig zijn deze dankzij de Romeinse geschiedschrijving bekend gebleven. Maar voor de Carthagers waren dit *Romeinse oorlogen*. Zo ook kan het vroeg moderne conflict inzake de Nederlandse provinciën worden bezien vanuit de optiek van de Spaanse landen, waar de Habsburgse landsheren van elk der Nederlandse gewesten vanaf 1559 permanent resideerden. Vanuit zijn Spaanse koninkrijken bepaalde Filips II van Habsburg zijn nieuwe, vroeg absolutistische en tegelijk streng katholieke politiek. Een politiek die nog zou worden aangescherpt door zijn zoon en opvolger in Spanje Filips III met diens mislukte *Pax Hispanica*, een internationale, door Madrid gedicteerde vredestoestand. Tegen het staatkun-

dige en religieuze beleid van de tweede Filips kwamen vele Nederlanders in verzet, zowel in noordelijke als zuidelijke gewesten. Naar de mening van de Spaans-Habsburgse vorsten waren deze Nederlanders in rebellie tegen hun persoon en hun gezag. Zij bleven in hun ogen opstandelingen tot op het moment waarop uiteindelijk Filips IV in 1648 de zeven noordelijke Lage Landen alsnog erkende als soevereine staatjes, samenwerkend in de Republiek der Verenigde Nederlanden. De tien zuidelijke provincies waren toen allang onder het Habsburgse gezag teruggebracht. In louter formele zin was deze eigentijdse redenering juist. Zij paste precies in het opkomende vorstelijke absolutisme en in de internationale botsing tussen Reformatie en Contrareformatie.

Maar in de Nederlanden leefden terzelfder tijd ideeën die evenzeer thuis hoorden in het mentale veranderingsproces dat het zestiende-eeuwse Europa doormaakte. Het ging hier om denkbeelden, die niet aanstuurden op versterking van de vorstenmacht, maar op meer gezag voor vertegenwoordigende colleges, en die andere keuzes op religieus terrein beoogden. In dat kader maakte bij menige Nederlander het welbewuste besef van zijn opstandigheid, dat ongetwijfeld in de jaren 1560 en 1570 bij hem en bij velen met hem leefde, plaats voor nieuwe opvattingen en praktijken. Hij beleefde in de jaren tachtig, dat de opmars van de landvoogd Alexander Farnese, prins van Parma, de zuidelijke gewesten weer onder Habsburgs gezag bracht. Hij maakte mee dat daartegenover de overwegend noordelijke tegenacties eerst, in 1581, leidden tot de afzetting van de landsheer en tot een bijgevolg – maar vergeefs – zoeken naar een geschikte vorstelijke opvolger. Hij zag dit uiteindelijk, in 1588, uitlopen op de vestiging van de Republiek der verenigde provinciën.

Dit veroorzaakte een snelle en forse omslag in het denken van de Noord-Nederlander. Naar binnen toe kon hij constateren dat, onder leiding van met name Johan van Oldenbarnevelt en Maurits van Nassau, een streven werd ingezet naar nieuwe staatsrechtelijke en religieuze vormen voor elk van de geünieerde gewesten afzonderlijk en tegelijkertijd voor de Republiek als samenwerkingsverband. Hij maakte daarnaast de snelle opkomst mee van een handels- en nijverheidssamenleving, zeker in de westelijke provinciën, en beleefde opmerkelijke verschuivingen in de sociale structuren. Hij zag ook, dat de Staatse buitengrenzen rondom werden beveiligd door een groeiende reeks buffers. Dit betekende dat, naar buiten toe, zijn strijd een nieuw karakter kreeg: dat van internationale oorlog, gericht op het behoud van zijn nieuwe statencomplex en van de inmiddels verworven autonomie. Deze autonomie was weliswaar een pretentie zonder formele grond, maar in de praktijk niet onrealistisch. Zij leek bovendien nog sterker te worden doordat buitenlandse vorsten in deze jaren steun kwamen verlenen en meer dan eens suggereerden, dat zij de Verenigde Nederlanden zo niet als zelfstandige staten erkenden, dan toch hen als zodanig accepteerden. Het denken in termen van opstandigheid was voor de noordelijke Nederlanders voorbij.

Met de mentale omslag van 1588 begonnen voor de Noord-Nederlandse samenleving haar kinderjaren, een eerste fase van groei naar volwassenheid. De nieuwe staatsrechtelijke structuren van de jonge Republiek hadden vooreerst nog heel wat plastische vormen. Tegelijk diende de gereformeerde religie, de publieke kerk, in volgende jaren nog een aantal varianten te leren beheersen. Toch had de Republiek dit traject al voor een flink stuk afgelegd en een aantal keuzes gemaakt, toen in 1609 het Twaalfjarige Bestand werd gesloten. Het wapenstilstandsverdrag wakkerde haar groeiende zelfbewustzijn nog aan doordat het de posi-

tie van de Republiek zó vaag omschreef dat menigeen hier nu ook Habsburgse erkenning van haar autonome bestaan in las. Die conclusie was formeel niet terecht, maar wel belangrijk voor verdere rijping van het Noord-Nederlandse denkproces in de richting van praktische zelfstandigheid.

Dit proces zette zich inderdaad voort tijdens het Bestand. De Zeven Provinciën gingen als het ware hun puberteit in en realiseerden oplossingen voor een aantal nog bestaande onderhuidse spanningen. Oplossingen met name op zowel staatkundig als religieus terrein, die echter toch nog geen volstrekt definitief karakter zouden hebben. Niettemin kon de Republiek erdoor in 1621 als jong volwassene beginnen aan een geregelde internationale oorlog tegen Spanje. Haar gerichtheid op een status van erkende zelfstandige staat werd van toen af mede gevoed door toenemende contacten en samenwerking met omringende landen. Toch behield zij op dit punt nog een aanwijsbare onzekerheid. Het ontbreken van een formele erkenning bleef aan haar knagen. Daaraan kwam pas een eind dankzij de internationaal aanvaarde vaststelling van de soevereiniteit van de Zeven Nederlanden in 1648. Voor Spanje was deze erkenning een onvermijdelijkheid.

Deze snelle schets van gebeurtenissen en opvattingen laat zien dat, vanuit de hier aangehouden Noord-Nederlandse invalshoek, de term *Nederlandse Opstand* voor de hele periode tot 1648 niet gehanteerd kan worden. Hij is hiervoor te beperkt en kan alleen worden toegepast op de eerste fase van de strijd. De oude benaming *Tachtigjarige Oorlog* laat echter wél ruimte voor de vaststelling van fasen en mentaliteitsveranderingen, die in zo'n lange periode wel moesten optreden en die kunnen worden gemarkeerd met de jaren 1588, 1609 en 1621. Zij heeft daarom de voorkeur.

Die benaming heeft echter tegelijkertijd wél een starre omlijsting meegekregen door de traditionele datering 1568-1648. Het jaar 1648 is onmiskenbaar, zowel formeel als praktisch, het eindpunt, ook al kwamen toen nog niet alle geesten meteen tot rust. Maar met 1568 als beginjaar is dat anders gesteld. Reeds de tijdgenoten wisten daarmee eigenlijk niet goed raad. Sommigen, zoals de geschiedschrijver en dichter Pieter Cornelisz. Hooft, kwamen er terugrekenend wel bij uit. Anderen zoals de historieschrijver Pieter Bor laten de interne spanningen al veel eerder, zelfs al rond 1555, aan de oppervlakte komen en naar een uitbarsting oplopen. Derden houden het op enkele jaren vóór 1568.

Het jaar 1568 is echter in noordelijke regionen traditie geworden omdat toen de eerste gewelddadige acties op Noord-Nederlandse bodem plaats vonden. Het is, met andere woorden, het resultaat van een klein-Nederlands standpunt. Een standpunt dat geleidelijk steeds hardnekkiger werd, onder meer onder invloed van een groeiend nationalistisch denken. Daarin was geen plaats voor vormen van onvrede die zowel in de noordelijke als de zuidelijke gewesten waren opgekomen, en die al duidelijk vóór 1568 leefden. Het ging toen met name om toenemende irritatie ten aanzien van landsheerlijk beleid, vooral op bestuurlijk en religieus gebied. Irritatie waaruit al eerder juist in het Zuiden tegenstellingen en onlusten ontstonden. Bovendien vonden ook al vóór 1568 op Zuid-Nederlandse bodem de eerste militaire operaties in dit kader plaats. Men denke aan gewelddadigheden in 1562 in het ketterse centrum Valenciennes, aan het beleg van deze stad van 6 december 1566 tot 24 maart 1567, en aan veldslagen in het kader van dit beleg nabij Rijsel in december en, op 13 maart 1567, bij

Oosterweel in de omgeving van Antwerpen. De onrust was dus niet afgebakend door Noord-Nederlandse grenzen – die trouwens van latere datum waren. Evenmin vond de oorlog een formeel begin op een vast moment, als was eraan een oorlogsverklaring vooraf gegaan. Veel-
eer kan het vertrek van Filips II naar Spanje, in 1559, te zamen met diens toen afgekondigde maatregelen worden gezien als de eerste directe aanzet tot de problemen die zouden volgen. ‘Tachtigjarig’ betekent dan ‘zo ongeveer tachtigjarig’ of misschien veeleer ‘zeer lang’.

Binnen deze vloeiende tijdsgrenzen zijn de onderwerpen gekozen, die in de hier volgende artikelen aan de orde komen. Het gaat om studies, waarvan een deel eerder en in een andere taal in het buitenland is gepubliceerd, een tweede deel op minder zichtbare Nederlandse plaatsen, en een klein aantal voor het eerst verschijnt. In alle twaalf ligt het accent op politieke en bestuurlijke, sociale en militaire aspecten. De vanzelfsprekende rol van de religie is hier niet in specifieke studies behandeld, maar speelt in het merendeel der artikelen nadrukkelijk mee. Sommige studies bestrijken de hele Tachtigjarige Oorlog, andere beperken zich tot kortere perioden. Bij de keuze is gestreefd naar afwisseling in onderwerp, ook in de behandelde regio binnen de Lage Landen, in sociale groep of maatschappelijke achtergrond van personen die het onderwerp ervan zijn. Alle artikelen zijn voor deze bundel zoveel mogelijk aangepast aan de huidige stand van onderzoek – en niet te vergeten aan de moderne wijze van archiveren van de gebruikte bronnen. Bovendien zijn zoveel mogelijk aspecten die in meer dan één artikel bleken voor te komen óf in het tweede of derde geval ingekort of geheel verwijderd dan wel slechts uitvoerig behandeld op plaatsen waar zij het meest behoorden tot de hoofdthematiek. De volgorde van plaatsing der artikelen is zoveel mogelijk chronologisch bepaald.

1 De Tachtigjarige Oorlog: een progressieve revolutie*

Inleiding

In het jaar 1865 publiceerde Robert Fruin, de grootmeester van de Nederlandse geschiedschrijving, een studie onder de titel 'De drie tijdvakken der Nederlandsche geschiedenis'. Hij betoogde hierin dat verschillende Europese staten vanaf de Middeleeuwen tot aan zijn eigen tijd in hun staatsbestuur lineaire ontwikkelingen hadden doorgemaakt. Als voorbeelden noemde hij een doorlopende lijn 'naar versterking der oppermacht van den vorst' in Frankrijk en een toenemend evenwicht in Engeland tussen het gezag van de koning en dat van het Parlement. Soms waren er wel momenten waarop zulke ontwikkelingen een andere richting leken uit te gaan – maar dat waren slechts 'storingen' die niet sterk genoeg bleken om uiteindelijk de geschiedenis uit haar 'ouden loop' te trekken.¹

In de Noordelijke Nederlanden was volgens Fruin zo'n lineaire ontwikkeling echter helemaal niet aanwezig. Hier volgden juist drie perioden met diametraal tegengestelde karaktertrekken elkaar op. Het zwaartepunt van het eerste tijdvak lag in de late Middeleeuwen en liep ten einde in het midden van de zestiende eeuw. Steeds meer van de in totaal zeventien Nederlandse gewesten, en ten slotte allemaal werden toen onder het gezag van dezelfde landsheer gebracht. Dit proces was in gang gezet door het Bourgondische hertogshuis – jongere tak van het Franse koningshuis Valois – en werd voltooid door het Huis Habsburg. Evenals vorsten van andere staten probeerden deze heren hun greep op de landen onder hen zozeer te versterken, dat tijdens Karel V – die tegelijk ook Duits keizer en koning van de Iberische rijken Aragon en Castilië was – uiteindelijk een stevige aanzet werd gegeven tot één centraal geregeerd Nederlands territorium. Onvrede daarover bleef niet uit.

Maar toen Karels zoon Filips II in 1555-1556 zijn vader opvolgde in de Nederlanden en Spanje, echter niet in het Duitse Rijk, wilde hij verder centraliseren en de Lage Landen nauwer aansluiten bij zijn Iberische landen. Daartegen nam de onvrede binnen de bevolking alleen maar toe. Hiermee begon Fruins tweede tijdvak. De Nederlanders vreesden een bedreiging van hun oude privileges en de opmars van een regering die 'vreemd' en 'anti-nationaal' was. Immers, op grote afstand werden beslissingen over hen genomen die bovendien werden uitgevoerd door vreemde landslieden, afkomstig uit andere staten van de vorst.² De

* Gepubliceerd onder de titel 'Der Friede von Münster als Abschluss einer progressiven Revolution in den Niederlanden'. In: Bussmann en Schilling (ed.), 1648. *Krieg und Frieden in Europa* 1, 123-132.

1 Fruin, 'Drie tijdvakken', 23.

2 Fruin, 'Drie tijdvakken', 34.

onvrede groeide uit tot bredere opstandigheid die leidde tot afzetting van de vorst in 1581 en tot mislukte pogingen om een andere monarch boven zich aan te trekken. Tenslotte, in 1588, leidde dit tot de vorming van de Republiek der Verenigde Nederlanden, een statenbond die uiteindelijk zeven provincies ten noorden van de grote rivieren omvatte. Daarin bestond van toen af geen centraal gezag meer, maar ging iedere provincie uit van haar eigen soevereiniteit. De leiding berustte nu bij de gewestelijke Statenvergaderingen. 'De staat ontwikkelde zich [...] in de richting, tegenovergesteld aan die, waarin hij zich tot nog toe bewogen had'. Ja zelfs zou de oude staat volgens de 'invloedrijkste staatslieden' hebben opgehouden te bestaan.³ In de Republiek hadden de oude middeleeuwse privileges en andere tradities volstrekt de overhand gekregen. In 1648 werd de nieuwe staat tenslotte bij de Vrede van Munster internationaal erkend. Tot 1795 zou zij in dezelfde vorm zijn blijven bestaan, zonder enige dynamiek.

Van toen af zou een overgangsfase – de Bataafs-Franse tijd – zijn gevolgd naar Fruins derde tijdvak: dat van het Koninkrijk der Nederlanden, 'wezenlijk ingericht zooals de landsheeren uit het Bourgondische en Oostenrijksche stamhuis bedoeld hadden.' Een monarchale eenheidsstaat zonder privileges, maar met gelijke rechten voor iedere burger. Een 'gelukkigen toestand' was nu ingetreden, aldus de liberale Fruin. Daarmee verwoordde hij tegelijk een negentiende-eeuwse idealisering van de tijd van Karel v.⁴

De Tachtigjarige Oorlog, die hier een eind had gemaakt aan de Bourgondisch-Habsburgse periode, kenmerkte zich dus volgens Fruin door zeer conservatieve trekken. Aan het particularisme, de zelfstandigheid van de afzonderlijke gewesten, werd angstvallig de hand gehouden. De Statenvergaderingen zouden zich steeds hebben gebaseerd op allang achterhaalde regels en gebruiken. Het natuurlijke en alleszins door Fruin gewenste ontwikkelingsproces van de Middeleeuwen richting monarchale eenheidsstaat van de Nieuwe Tijd was hiermee wezenlijk verstoord. Deze zienswijze werd door Fruins geestverwanten en vervolgens door veel latere Nederlandse historici overgenomen en decenniënlang overtuigd vastgehouden. Zij vond haar directe doorloop naar het internationaal opkomende onderzoek naar de *nieuwe monarchieën* die zich elders vanaf de late Middeleeuwen zouden hebben gevestigd.⁵ De vraag doet zich echter voor of de opkomst van deze monarchieën wel zo uitsluitend het stempel *modern* opgedrukt kan krijgen, of deze wel zo nadrukkelijk los stond van aanwezige privileges en andere *oude herkommen*. En of het optreden van Statenvergaderingen als bestuursorganen werkelijk zo ouderwets, conserverend en zonder dynamiek was. Een toetsing van theorie en praktijk in de Noordelijke Nederlanden kan op zulke vragen antwoord geven.

³ Fruin, 'Drie tijdvakken', 37-38.

⁴ Fruin, 'Drie tijdvakken', 45. Vgl. Schöffner, 'Ons tweede tijdvak' Smit, *Fruin en de partijen*. Eerder dan Fruin had Willem Bilderdijk reeds in dezelfde richting als Fruin geredeneerd. Geyl, 'Bilderdijk als geschiedschrijver', 124-128.

⁵ Groenveld, 'Image and Reality', 42-45. Romein, 'Spiegel Historiaal'. Hubatsch (ed.), *Absolutismus*. Slavin (ed.), 'New Monarchies'. Miller (ed.), *Absolutism*. Poging tot revisie: Thireau, 'L'absolutisme monarchique, a-t-il existé?'